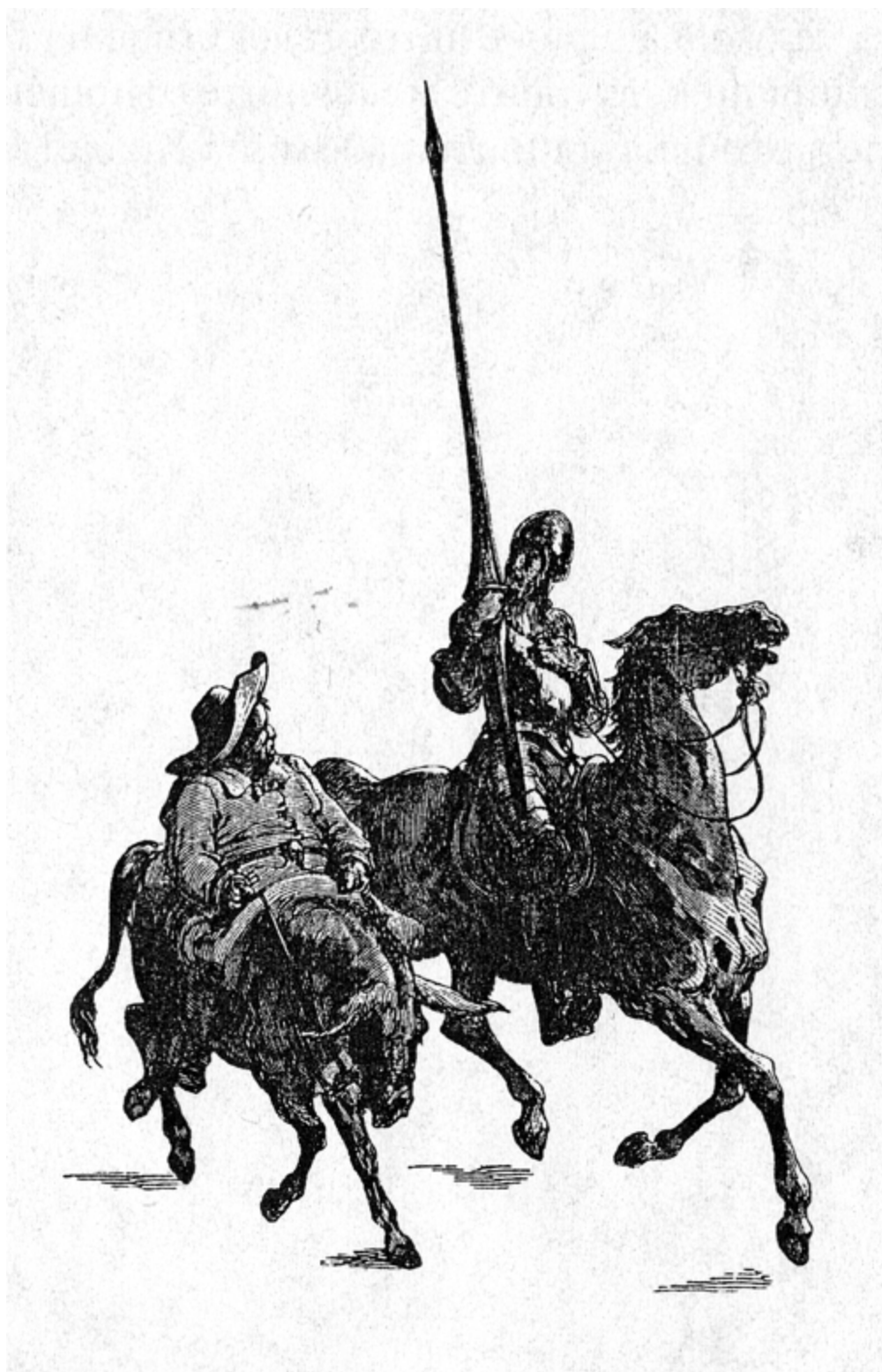

МАРИАНА ДИМИТРОВА
МИГЕЛ ДЕ СЕРВАНТЕС И
НЕГОВИЯТ „ДОН КИХОТ“

chitanka.info

„Дон Кихот“ е необикновена книга. Вече четири столетия тя буди удивление и възторг, кара хората по целия свят да се смеят и да

страдат, кара ги и дълбоко да се замислят. А нейните герои — безподобният рицар и оръженосецът му — отдавна са напуснали страниците ѝ, за да заживеят сред нас, а сигурно и във всеки от нас.

За гениалната творба е писано много, изписани са хиляди страници, но едва ли някога ще може да се каже, че е написано всичко. Защото внимателният читател винаги може да открие в нея нещо ново, още неказано.

„Дон Кихот“ положително нямаше да бъде същият, а навярно нямаше и да се появи, ако епохата, в която е било отредено на Сервантес да живее, бе различна. „Дон Кихот“ нямаше да бъде възможен, ако и животът на неговия създател бе протекъл другояче. Затова да започнем от епохата...

Мигел де Сервантес Сааведра се ражда, когато на трона е император Карл V (1517–1556), първият представител на Хабсбургската династия в Испания, владетел на огромни територии в стария континент и в Новия свят, признат арбитър на западноевропейската политика. Подтикван от желанието да наложи католическата вяра и да завладее света, Карл V води непрекъснати териториални и религиозни войни. Военните победи му дават основание да каже, че слънцето не залязва в неговата империя. Но въпреки че съумява да наложи властта си над всички наследени и завоювани територии, Карл V така и не осъществява идеята си за обединение на християните в една световна християнска монархия. През 1556 г. той абдикира в полза на сина си Филип II (1556–1598).

Главните амбиции на новия монарх, установил абсолютна власт, е да запази и укрепи придобитото от баща му, както и да постигне единството на католическия свят. С цел да предотврати проникването на всякакви чужди влияния в страната той затваря нейните граници и налага на поданиците си строг начин на живот. С помощта на Инквизицията Филип II защитава фанатично католицизма и в негово име води редица войни. Една от тях е срещу турците, в която, заедно с другите участници от сформираната Свещена лига, Испания постига решителна победа. По-късно, за да се противопостави на надигащата се мощ на Англия, Филип II подготвя Великата армада. Катастрофалното ѝ поражение (1588), както и загубата на други

позиции в Европа, бележат началото на упадък, чиито симптоми постепенно стават очевидни за всички. Независимо от това, в края на управлението на този крал Испания все още е най-силната държава в Европа.

При Филип III (1598–1621), слаб и безхарактерен монарх, кризата се задълбочава. Незаинтересован и неспособен да управлява, той поверява властта на своя фаворит, чиято главна цел е собственото му обогатяване.

Причините за разрухата и упадъка на Испания, преживяла от края на XV век десетилетия на неудържим възход, трябва да се търсят преди всичко в непрекъснатите войни, които обезкървяват страната. Селата се обезлюдяват — много селяни воюват в Европа, други са пратени да покоряват земите в Америка, а трети доброволно емигрират, за да търсят злато или по-добра участ. На един работещ селянин — от малкото останали — се падат по трийсет души, които не произвеждат нищо. Поради лошата финансова политика огромните богатства, прииждащи от задокеанските владения, не се задържат в Испания. Успяват да се обогатят единствено представителите на висшата аристокрация и висшето духовенство, които, въпреки че феодализмът отмира, запазват още дълго своите привилегии и господстващите си позиции в обществото. А дребните благородници, така наречените идалгос, обедняват все повече, понеже и те като висшите съсловия водят паразитен начин на живот. Притокът на готови стоки от колониите и липсата на суровини за индустриалното производство са главните фактори, които задържат развитието на буржоазната класа, основна сила на прогреса в другите западноевропейски страни.

През втората половина на XVI и в началото на XVII век икономическата и финансовата криза все повече се задълбочават. Изоляцията на Испания от Европа, прекомерните данъци, изгонването на покръстените маври — мориските, най-активната част от населението — постепенно довеждат страната до пълно изтощение.

Съвсем различна е ситуацията в културната област. По ред причини, които тук е невъзможно да изброим, през XVI и XVII век испанската литература и изкуство преживяват небивал разцвет. През периода, наречен Златен век (по-правилно би било Златни векове), се раждат и творят не само много на брой, но и изключително талантиливи

писатели и художници. Най-висок връх през тази златна епоха бележат произведенията, създадени от гения на Сервантес, Лопе де Вега, Ел Греко...

През първата половина на XVI век в Испания свободно проникват новите хуманистични възгледи и идеи на Томас Мор, Рабле, Монтен и най-вече на големия хуманист Еразъм Ротердамски. Непосредствен отзвук намират всички прогресивни идеологически и естетически течения, които доминират в Западна Европа. Големите успехи във външната политика, възможностите, които тя открива пред всеки испанец, новото самочувствие и оптимизмът, завладели съзнанията под влияние на хуманистичните идеи, дават силен тласък на развитието на литературата и изкуството.

През втората половина на века начинът на живот, наложен от Филип II, съдейства за появата на значителна религиозна литература. Характерна особеност на късния испански Ренесанс е, че духовното наследство от миналото успешно се съчетава с хуманистичните представи за човека и света. Затварянето на Испания в собствените ѝ граници, отразило се негативно на икономическото развитие, в първите години се оказва благоприятно за нейните творци — останали насаме със себе си, но обогатени и вдъхновени от новите идеи, те създават оригинални произведения. Тъкмо това е времето на най-големите испански писатели и художници.

Политическото безсилие и икономическата разруха обаче постепенно довеждат до промяна в мисленето и настроенията на хората. Скептицизъм и тревога нарушават душевното равновесие и будят песимистични мисли. За разлика от ренесансовата култура, в която човекът с неговите способности и чувства е обект на възхищение, бароковата култура на испанския XVII век подценява както природата му, така и земното му съществуване. Разочарованието, несигурността, съмненията се превръщат в основна тема на литературата, а контрастът, антитезата са един от най-използваните в нея похвати.

По всеобщо мнение творчеството на Сервантес не може да бъде добре разбрано, ако не се познава животът му. За съжаление празнотите в биографията на великия писател са твърде много и единственият източник, от който могат да се почерпят липсващите сведения и подробности за личността му, са неговите произведения —

в тях той е описал важни събития от житейския си път и е изразил много от своите възгледи, съкровени желания и мечти.

Роден през 1547 г. в Алкала де Енарес, градче близо до Мадрид, Сервантес е кръстен на 9 октомври същата година, а рождената му дата вероятно е 29 септември — денят на светеца, чието име носи. Мигел е четвъртото дете на Родриго де Сервантес, скромн хирург от рода на обеднял идалго, и на Леонор де Кортинас. Той е на четири години, когато, принудено да бяга от кредитори, семейството му се премества да търси препитание във Валядолид, а по-късно в Кордоба и Севиля. Поради оскъдните данни за детството му само се предполага, че в някой от тези градове е посещавал йезуитски колеж. През 1566 г. семейството се установява в Мадрид, където младежът се занимава по-системно при учител, страстен привърженик на хуманистичните идеи на Еразъм.

През 1569 г. Сервантес е в Рим. Един документ, в който фигурира името Мигел де Сервантес, дава основание да се предполага, че заминаването му за Италия е било принудително — според източника бил наранил някакъв благородник на дуел, а по онова време дуелите се наказват с отсичане на дясната ръка. В Рим Сервантес постъпва за кратко на служба при кардинал Акуавива, с когото обикаля редица италиански градове. През 1570 г. се записва във войската и през август следващата година потегля с ротата си за Месина, където, с цел да бъде даден отпор на все по-разширяващото се влияние на турците в Средиземно море, се събират папски, венециански и испански галери. На 7 октомври 1571 г. в залива на Патрас, близо до брега на Лепанто (гръцкото Нафпактос), където е акостирала огромна турска флота, се провежда славната битка, в която съюзниците извоюват пълна победа. Според свидетелства на очевидци Сервантес е участвал в нея — макар и болен, с температура, той се бие изключително храбро и получава две рани в гърдите и една в лявата ръка, която остава недъгава „за по-голяма прослава на дясната“, както сам пише в поемата си „Пътешествие в Парнас“. До края на живота си „Едноръкият от Лепанто“ ще се гордее със спомените и раните си от паметното сражение. По-късно участва и в други морски експедиции, след което престоява още две години в различни гарнизони на италианска земя.

Снабден с препоръчителни писма от главнокомандващия съюзните войски, в които се настоява за военните му заслуги да бъде

повишен в чин капитан, през 1575 г. Сервантес отплува от Неапол за родината си. За нещастие — в живота на писателя бедите и нещастията тепърва предстоят — галерата, на която пътува, е нападната и пленена от корсари. Сервантес е отведен в Алжир, където прекарва в плен мъчителни пет години. Заради препоръките, които носи, господарите му го смятат за високопоставена личност и искат за него твърде висок откуп. През годините на пленничество Сервантес организира за себе си и за своите другари по участ четири дръзки опити за бягство — и четирите завършват с провал. Но той не се примирява, не се отчайва и винаги поема отговорността за всичко върху себе си. Най-сетне през септември 1580 г. срещу сумата от 500 ескудос, трудно събрана от семейството му и от двама монаси, Сервантес е освободен. Той е на трийсет и три години, героичният период от живота му е приключил.

Междувременно Испания е забравила напълно неговите подвизи и не го удостоява със заслужените почести. Потънало в дългове, семейството му не е в състояние да му помогне. За Сервантес започва съществуване на неспирна борба с униженията и нищетата. За да посрещне нуждите си, му се налага за кратко време отново да служи като прост войник в Португалия. През 1582 г. е в Мадрид, където вече работи върху първия си роман „Галатея“. По това време се ражда незаконната му дъщеря Исабел де Сааведра от връзката му с Ана Франка де Рохас. През 1584 г. Сервантес се оженва за Каталина де Саласар и Паласиос. Известно време престоява в нейното село, разположено в сърцето на Ла Манча, където се предполага, че пише първите си пиеси. Бракът не се оказва щастлив (той е на трийсет и седем, а жена му — на деветнайсет) и дълги години съпрузите живеят разделени. За да преживява, Сервантес е принуден да приеме скромната длъжност на комисар по продоволствието, необходимо за подготвяната от Филип II армада. Службата му налага да обикаля непрекъснато различни села и градове в Андалусия, за да събира храни — дейност, която му е много противна, но която се оказва изключително важна за творчеството му. По това време Църквата на два пъти го отлъчва поради това, че с действията си накърнявал нейните интереси. Преследван от неприятности и несгоди, през 1590 г. Сервантес изпраща до краля писмо, в което моли да бъде назначен на някаква служба в Новия свят — отговорът е отрицателен. През следващите години на два пъти попада в затвора — първия път през

1592-ра, защото продавал жито без разрешение, втория през 1597-а, понеже банкерът, при когото депозирал събраните от него като данъчен агент средства, фалирал. И в двата случая невинността на Сервантес е безспорна, но въпреки това го освобождават под гаранция. Някои биографи споменават, че е бил в затвора и през 1602 г., но това е само предположение. Независимо от униженията и нещастията, които го сполетяват, Сервантес не унива и не престава да пише и пиеси, и първата част на „Дон Кихот“...

През 1604 г. отново е във Валядолид, където живее със семейството си: съпругата, две от сестрите му, извънбрачната дъщеря на една от тях и неговата собствена — Исабел. Някои от тези жени далеч не са с безупречно поведение и му създават много главоболия. По това време пак го арестуват — един благородник е убит пред дома му и Сервантес е обявен за извършител на престъплението, но поради липса на доказателства бързо го освобождават. Междувременно излиза „Дон Кихот“ и писателят е свидетел на огромния му успех. Този успех обаче не донася така необходимите му средства, нито заслужено уважение от страна на видните колеги по перо.

От 1606 г. нататък Сервантес живее в Мадрид, където твори неуморно. През 1610-а изгрява лъч на надежда за по-добър живот — избран за вицекрал на Неапол, граф Лемос заминава за Италия със свита от известни писатели, към която Сервантес иска да се присъедини. Отново получава отказ. За щастие „Дон Кихот“ вече е събудил извънредно голям интерес към творбите му и това ускорява тяхното отпечатване. Така в последните години на своя живот писателят успява да види как излизат една след друга: „Поучителни повести“ през 1613; „Пътешествие в Парнас“, 1614; втората част на „Дон Кихот“ и „Комедии и интермедии“ през 1615.

На 16 април 1616 г., тежко болният Сервантес написва посвещението към последния си роман „Делата на Персилес и Сихисмунда“, издаден посмъртно през следващата година. Умира три дни по-късно — на 22 април (а не 23, както се е смятало доскоро) и бива погребан в женския манастир на ордена „Света Троица“ в Мадрид от членовете на ордена. Погребението е бедно като живота му, а на гроба дори не поставили плоча, така че днес никой не знае къде лежат останките му.^[1]

Биографи и критици ни съветват да не съжаляваме за нещастията и трудното съществуване на великия писател, тъй като ако бе живял обграден от слава и богатство, нямаше да е в състояние да наблюдава и да опознае така отблизо живота в съвременната му Испания, нито щеше да има възможност да срещне толкова много и различни хора. Произведенията му отразяват натрупания огромен житейски опит, както и неговите лични спомени, стремежите и разочарованията му. В тях намират израз оптимизмът и непоколебимата вяра в духовните ценности, крепили го винаги в трудни моменти и в неволи.

Сервантес започва да пише късно и до излизането на „Дон Кихот“ още не е открил формата, която най-добре подхожда на литературните му заложи. Затова съчинява и стихове, и пиеси, и романи. Въпреки голямата си слабост към поезията, стиховете, писани в различно време и по различен повод, съвсем не са на нивото на произведенията му в проза, за което и сам той си дава сметка. В дългата поема „Пътешествие в Парнас“ (1614) Сервантес защитава поетическото изкуство и критикува или възхвалява видните поети на своето време, повечето от които днес са напълно забравени. Интересът на поемата се заключава в автобиографичните моменти, в които с меланхолия, а и с известна доза ирония описва тъгата и горчивините от последните години на живота си. Определено по-висока художествена стойност имат стиховете, поместени в романите и новелите му.

Макар и силно привлечен от театралното изкуство, Сервантес не успява да създаде шедевър и в драматургичния жанр. Независимо от това, той е смятан за един от най-изтъкнатите драматурзи сред предшествениците на Лопе де Вега, а със своите очарователни интермедии остава ненадминат в историята на испанския класически театър. Самият Сервантес твърди, че е написал дваисет или трийсет драми и комедии, но за жалост повечето от тях са загубени. От запазените съдим, че за разлика от Лопе де Вега в пиесите си Сервантес обръща по-голямо внимание на моралната поука, която може да се извлече от тях, и на вътрешния свят на героите, отколкото на динамичната интрига. В някои от драматургичните му творби оживяват, обвити в романтика, спомените от пленничеството — „Алжирски нрави“, „Великата султанка“, други третират темата за любовта и рицарството — „Любовен лабиринт“, „Дом на ревността“,

трети пресъздават живота на различни представители на низшите съсловия като „Педро де Урдемалас“. В „Осем нови комедии и интермедии“ (1615) писателят очевидно се стреми да използва драматургичната формула, създадена и наложена от Лопе де Вега, но далеч не постига очаквания резултат.

Особено място в драматургията на Сервантес заема трагедията „Обсадата на Нумансия“ — алегория на патриотизма, вдъхновена от героичната съпротива, оказана от жителите на иберийската крепост Нумансия срещу римските легиони, предвождани от Сципион. Последният обитател на града, останал жив след четиригодишната обсада, се самоубива пред очите на завоевателя, за да омаловажи още повече победата му. Искреността на патриотичното чувство и сполучливо намереният тон са най-големите достойнства на творбата, която се поставя и до днес.

Със своите интермедии — едноактни комични пиеси, представящи различни нрави и човешки типове, Сервантес успява да спаси един жанр, обречен да изчезне или да се превърне в груб и непристоен фарс. Живостта на образите, остроумният диалог и хуморът, с който са показани човешките недостатъци, осигуряват на тези интермедии постоянно място на световните сцени. Три от тях — „Бдителният страж“, „Саламанската пещера“ и „Ревнивият старик“ — са играни неколккратно и у нас.

Геният на Сервантес обаче се проявява в областта на прозата. Първото му произведение в проза е „Галатея“ (1585) — пасторален роман, който следва модела на създадените преди него, без да добави нищо съществено. Но творбата е ценна, защото разкрива интересни аспекти от личността на автора — неговия култ към красотата, привързаността му към ренесансовите идеи, елегичното чувство, което любовта поражда в душата му. Явно нежелаещ да се откаже от младежките си увлечения, до края на живота си Сервантес все обещава да напише продължение на този роман.

„Делата на Персилес и Сихисмунда“ — последната творба на писателя — е вид приключенски роман, в който Сервантес дава пълна свобода на фантазията си, описвайки идеалната любов и странстванията по света на двама млади, чиито образи олицетворяват съвършената ренесансова личност. За разлика от „Дон Кихот“, в който реализмът взема връх, тази творба утвърждава приоритета на света на

въображението. Героите ѝ не само че не са подвластни на грубата действителност, с която влизат в съприкосновение, а тъкмо напротив, влияят ѝ благотворно със своята чистота и идеализъм.

Най-значимото белетристично произведение след „Дон Кихот“ е сборникът от дванайсет новели, публикувани през 1613 г. под заглавието „Поучителни повести“ (такъв е българският превод). В предговора на книгата авторът обяснява защо ги е нарекъл така: от всяка от тях читателят можел да извлече „полезна поука“. Пак там изтъква и това, че бил първият, който пише новели на испански, че те „не са нито плод на подражание, нито са крадени“ от други автори, а са негови собствени — противно на останалите съвременни писатели, които използвали модела и сюжетите на италианските новели, най-вече на тези на Бокачо. По-важна от тази оригиналност обаче е способността на писателя да обединява, дори в една и съща новела, различни по характер теми и идеи, както и да улавя от различен ъгъл аспектите на действителността. Къде опоетизирани, къде по-реални, героите в тях са плод на голямото изкуство, с което Сервантес успява да създаде една разнолика галерия от човешки образи. Сред новелите в сборника заслужава да споменем поне три от тях: „Ринконете и Кортадильо“, „Стъкленият лиценциат“ и „Разговорът на кучетата“, които са истински малки шедеври.

През 1605 г., когато Сервантес е вече на петдесет и седем години, в Мадрид излиза първата част на гениалната му творба „Знаменитият идалго дон Кихот де Ла Манча“. Посрещнат с голям ентузиазъм, романът се отпечатва още пет пъти през същата година — невиджан по онова време издателски успех. До края на живота си авторът става свидетел на шестнайсет издания на тази първа част, а така също и на преводите ѝ на английски и френски.

През 1614 г. в ръцете на писателя попада едно „продължение“ на романа, подписано от някой си Алонсо Фернандес Авелянеда. Въпреки че все още не е установено кой се крие зад този псевдоним, и предговорът, пълен с хули и подигравки към Сервантес, и самото продължение, което изопачава напълно замисъла и същността на оригиналния роман, подсказват, че Авелянеда вероятно е бил идеен противник на писателя. Апокрифното съчинение го принуждава да

ускори завършването на последните глави на втората част, която излиза през 1615-а, година преди смъртта му.

Намерението на Сервантес е с „Дон Кихот“ да осмее фантастичните измислици, невероятните приключения и свръхчовешкия героизъм, описвани в рицарските романи. Макар че отразяват безвъзвратно отмрели нрави и че в повечето случаи са лишени от художествена стойност, в Испания на XVI век тези романи се пишели серийно и се четели масово, на което той пожелава да сложи край със своя роман-пародия. Резултатът от творческите му усилия далеч надхвърля, както ще видим, първоначалния замисъл.

Сюжетът на „Дон Кихот“ се организира около историята на един обеднял, петдесетгодишен идалго, който изгубва разсъдък си от прекалено четене на рицарски романи. Въоръжен със счупено копие, с бръснарски леген вместо шлем и с ръждясали доспехи, възседнал мършав кон, този идалго, смятащ се вече за рицар, напуска своето село и тръгва да странства по пътищата на Испания, воден от най-благородни подбуди — да закриля слабите, да помага на нуждаещите се и да раздава правосъдие в полза на онеправданите. Лудостта му отрича настоящето и е устремена към нещо, което трябва да бъде по-истинско, по-мъдро, по-добро.

Въпреки че възприема литературния модел на странстващите рицари, в личността и поведението на своя герой Сервантес влага много от хуманистичните идеи, проникнали и завладели Испания през шестнайсетото столетие. Високите цели, на чието осъществяване дон Кихот е решил да посвети остатъка от живота си, волята му активно, чрез личните си усилия да допринесе за положителната трансформация на човека и света го превръщат в истинска духовна рожба на Новото време. Като изявена ренесансова личност той мечтае за Златния век, когато хората са живеели като братя, без да делят нещата на „мое“ и „твое“, и на земята е царувал мир. Убеден, че е избран свише да възкреси този справедлив ред, съществувал в идеалното минало, той неотклонно следва своята мисия. Болезнените сблъсъци с обкръжаващия го свят и пълното неразбиране на хората не могат да го спрат, униженията и побоите не са в състояние да го накарат да се откаже. Оскърбяван, хулен, повалян, дон Кихот никога не

е победен, защото вярата му в тържеството на идеала, за който се бори, е несломима.

В своя въображаем свят, издигнал го над пошлите желания и дребнавите интереси, над всички социални норми, рицарят се чувства вътрешно свободен да върши онова, което му повелява вечно будното му чувство за дълг: да служи на справедливостта и на доброто. Тази служба е неговата основна житейска норма, неотменимо негово задължение. Макар често усилията му да не донасят полза никому, макар още по-често да завършват с провал, този „Рицар на добротата“, както го нарича Мигел де Унамуно, е свободен да избира как да постъпва, в своята лудост той не робува на никого и на нищо. Самото решение да стане странстващ рицар, да скита на воля, за да търси духовно съвършенство за себе си и за другите, е блестяща проява на независимия му дух. Ясно съзнаващ колко ценно е правото на всеки индивид да бъде свободен, той се чувства длъжен да се бори и за свободата на другите, пък били те и каторжници. Вярата в хуманистичната идея за лично достойнство и чест, които трябва да се отстояват твърдо, и гордият му независим дух на странстващ рицар го карат да съветва и Санчо: „Свободата, Санчо, е едно от най-ценните блага, с които небесата са дарили хората. С нея не могат да се сравняват нито съкровищата, които крие земята, нито тия, които таи морето. За свободата, както и за честта, може и трябва да се жертва животът...“

Лудостта на дон Кихот е отправна точка за всичко, което се случва в романа, тя е абсолютно необходима, ако искаме да вникнем в дълбоката му идейно-философска същност. Обстоятелството, че дон Кихот постъпва като безумец, а разсъждава и говори като мъдрец, при което границата между двете състояния често е трудно доловима, е възбудило много спорове и дискусии, но най-много е вълнувал умовете въпросът какво се крие зад тази лудост.

Читателите на романа по времето на Сервантес са възприемали душевното разстройство на рицаря само от комичната му страна, без да се опитват да открият смисъла му. От епохата на романтизма насетне тълкуванията на лудостта са много и различни. За Хайне активното, макар и безумно поведение на дон Кихот е проява на

човешката възторженост. Шопенхауер твърди, че той се държи странно, защото следва идеална цел, подчинила мисълта и волята му. Видни писатели като Тургенев, Унамуно, Томас Ман разглеждат безумието му като един вид нравствен ентусиазъм. Това, че благородните усилия на дон Кихот са обречени неизменно на провал, някои схващат като иронично отношение от страна на неговия създател. Други поддържат тезата, че тъй като идеалът на рицаря е несъвместим със съвременния му свят, той може единствено чрез лудостта си да опази своите илюзии и да избяга от реалността, за да търси щастие. Независимо как тълкуваме лудостта, когато дон Кихот престава да съществува и на смъртния му одър се появява отново Алонсо Кихано Добрия, ние тъжим за нейното изчезване, защото, както казва Томас Ман, със своя гений Сервантес ни е накарал да я обикнем. В този момент най-добре разбираме, че съкровеният стимул на всички постъпки и дела на дон Кихот не е била рицарската му мания, а неговата човечност и доброта.

Логично е да се запитаме защо едно толкова етично и извисено духом същество буди у читателите смях. Отговорът не е само един. Разбира се, комични са преди всичко карикатурната му външност и безумното му решение на преклонна възраст да се посвети на героични подвизи. Сравнен с рицарите от другите романи — млади, силни, преодоляващи всякакви препятствия и побеждаващи във всички битки, — дон Кихот е не само смешен, той е жалък. Буди смях и желанието му с немощни сили и с неподходящи средства да предприема действия, които са безсмислени, тъй като не са нужни никому, както и стремежът му да отстоява идеали, които са в пълно несъответствие със съвременното му. Комична е илюзията, че може да се възкреси орденът на странстващите рицари — институция, невъзвратно останала в миналото, или че на земята отново ще настъпи Златен век. Но зад комизма прозира голямата драма на този възторжен страдалец, изправил се сам срещу враждебното общество. Героичните му опити да извоюва достоен, свършен свят за хората, остават неразбрани, неосъществени и това го превръща в трагична фигура. Трагизмът на дон Кихот обаче не може да бъде отделен от комизма, защото зад неговото упорито, заинатено нежелание да приеме и осъзнае истинската същност на съвременния свят и да реагира адекватно се крие отрицание на този свят, но и вяра, че той може да стане по-добър.

„Комизмът на дон Кихот е трагичен — казва Исак Паси, — защото трагична е мечтата му за съвършенство на човешките отношения. Дон Кихот е луд, когато иска невъзможното, но лудостта му е разумна, защото иска по-доброто. Затова този смешен луд е така печален...“

Образът на рицаря от Ла Манча, с всичките му трагични и комични страни, е щял да остане незавършен, ако до него не бе застанал Санчо Панса, верният оръженосец. Сломен и самотен по време на първия си поход, дон Кихот се връща в селото си да го търси, тъй като се нуждае от него. Необходим му е събеседник, нужен му е човек, който да бъде връзката му с живота. Глуповат и лековерен, Санчо лесно се оставя да бъде примамен: достатъчно е дон Кихот да му обещае губернаторство на някой от островите, които ще завоюва. За трезвия и пресметлив ум на Санчо това обещание съвсем не звучи химерично — колко много хора като него по това време вече са спечелили и острови, и земи в Новия свят, — а един остров означава облаги, власт, дори някоя титла. Ето така тръгва да странства комичната двойка — високият и сух рицар, възседнал Росинант, и ниският, шкембест оръженосец, качен на своето магаре...

Със зареян във висините поглед дон Кихот мечтае за битки и победи в името на благородните си идеали, докато Санчо непрестанно мисли как да задоволи глада си, как да се наспи и кога ще му бъде определена заплата. „Небе и земя на испанския национален характер“ са те двамата за Антонио Мачадо. За много читатели и критици те също символизират сляпата вяра във висшите духовни ценности и здравия практицизъм и привързаност към всичко материално. Но Сервантес не изгражда своите персонажи като символи на две полярно отричащи се позиции, а като два живи образа — с индивидуални качества и недостатъци, със собствени проблеми и амбиции, — които търпят развитие. В резултат на съприкосновението или на сблъсъка с грубата реалност и най-вече благодарение на съвместния им живот и дългите разговори характерите и на двамата постепенно еволюират. Процесът на вътрешно изменение е особено дълбок при Санчо. Сребролюбив, умствено ограничен, но и лукав в началото, той все по-силно се привързва към своя господар, все повече се увлича от жаждата му за приключения. В един момент дори започва да вярва в

„омагьосването“ на Дулсинея, въпреки че сам го е извършил. А Санчо като губернатор е вече друг човек — истински духовен син на дон Кихот. Възприел най-ценните му качества, усвоил съветите му, той управлява мъдро, честно и справедливо, а като разбира, че не е способен да се справи с управлението така, както му се иска, сам го напуска. „Гол се родих и гол оставам — казва той без съжаление, — ни губя, ни печеля, с други думи, без петак станах управител и без петак си отивам, макар че съвсем иначе постъпват губернаторите на други острови.“ В края на романа не друг, а преобразеният Санчо ще отстоява рицарските идеали.

Макар и верен докрай на своите принципи и на любовта си към Дулсинея, дон Кихот също се променя. Под влияние на здравия практически усет и полезните съвети на Санчо той започва постепенно да се съобразява с материалния свят и неговите изисквания, както и да осъзнава заблудите си. Диаметрално противопоставени в началото, вследствие на дългото общуване дон Кихот и Санчо все повече се допълват, все по-силно се привличат до степен, че повече не могат да живеят един без друг. Така се стига до момента, в който двамата сякаш стават едно цяло, „двуединен“ образ — истинският герой на романа според Хайне. След загубата на илюзиите си дон Кихот може да умре спокойно — след него остава Санчо, който, извървял дългия път на колебания между земята и небето, е вече способен да управлява не остров, а цяло кралство.

Романът на Сервантес красноречиво доказва твърдението на Томас Ман, че по общо правило великите произведения се раждат от скромните замисли. Замислен като пародия на рицарския роман, „Дон Кихот“ е не само последният, а и най-съвършеният в жанра. Но „Дон Кихот“ е много повече от това. С изключителната си способност да наблюдава и осмисля действителността Сервантес превръща творбата в ярка, всеобхватна картина на живота в Испания през един твърде важен период от историята ѝ, както и във вярна проекция на характера, надеждите и разочарованията на нейните жители. Сравнен с предходната романова традиция, „Дон Кихот“ представлява блестящ синтез на двете основни тенденции в испанската литература на XVI век — идеалистичната и реалистичната. За разлика от романите, в които човекът и жизнената му среда са изобразени едностранчиво — или като изтънчени, благородни, дори фантастични, или като мизерни,

жалки, антигероични, произведението на Сервантес пресъздава и света на възвишените чувства и стремежи, и мрачната, груба действителност, показвайки по този начин, че идеализъм и реализъм не се изключват взаимно, а са неразривно свързани като в живота. С дълбокото убеждение, че човекът не е само герой или само неудачник, че на света има не само грях, но и добродетел, Сервантес представя и човека, и обществото в тяхната цялост.

Огромното живописно платно на гениалния майстор изобразява природата и различни кътчета на испанската земя — пътища, ханове, селски къщи и херцогски замъци... В него виждаме и хората на тази земя: козари, монаси, кръчмари, каторжници, проститутки, съдии, аристократи — една необикновена социална мозайка. Образите обаче не са статични, нито абстрактни, те имат свой собствен облик и оживяват в хода на събитията, макар на повечето от тях да е отредена второстепенна или дори епизодична роля. Било с ирония, било с дълбоко критично чувство писателят описва безполезния им начин на живот — херцогската двойка запълва времето си с пошли развлечения, някои селяни предпочитат да стават завоеватели, вместо да орат земята, монаси и просяци се скитат по пътищата, а в желанието си за лесни печалби кръчмарите и търговците се стараят да измамат всекиго. Фалшив блясък и жалка мизерия — това са двата полюса на тогавашната испанска действителност. С гениалната трактовка на темата за тревожния вакуум в живота на Испания, твърди проникновеният изследовател на романа Америко Кастро, Сервантес съзнателно демитифицира мегаломанията на своето време. Въпреки това от романа лъха оптимизъм, защото в него живее Санчо, олицетворение на онези обикновени, прости хора, които, макар и здраво стъпили на земята, са способни да възприемат и обикнат възвишените идеи, дори фантазиите на един безумен, но и мъдър рицар. Като подчертава значимостта на тези идеи, в един по-дълбок идейно-философски план творбата разкрива смисъла на човешкото съществуване.

В началото на своите странствания дон Кихот изцяло подменя реалния свят със света, роден от въображението му. За него всичко пред очите му е създадено или се извършва по начина, по който е

описано в книгите. Практическият опит постепенно му помага да отхвърля заблудите, но дали винаги става така? Защо понякога ни е трудно и в самия роман да отгатнем кое е илюзия и кое — действителност? На отговора на тези въпроси са посветени много страници. Сервантес представя двата свята — на въображаемото и на реалното, на литературата и на живота — като силно обвързани, ето защо да се отграничи единият от другия в редица случаи се оказва почти невъзможно. Истината е, че в първата част на романа истина и измислица, разум и лудост са ясно противопоставени, поради което и по-лесно различими, но във втората част нещата значително се променят. Срещите на дон Кихот с различни хора показват колко сложен е реалният свят. Самият той, завладян от съмнения, вече не постъпва като безумец, възправил се срещу едно трезво общество, а като безумна/разумна личност, която с действията си посочва своите и чуждите слабости, за да усъвършенства и себе си, и другите. Измисленият свят на дон Кихот започва да придобива реални измерения, тъй като все повече се доближава до света на лицата, с които влиза в контакт. Потвърждение на това са сцените в херцогския замък, от които става ясно, че неговото безумие е заразило и други хора — вече е трудно да се каже кой е по-луд, той ли, или тези около него, които вършат глупости, за да се забавляват.

Особената атмосфера, в която се движат Сервантесовите герои, е с право наречена от Америко Кастро „колеблива реалност“, тоест реалност, в която рицарят може да бъде луд или разумен, бръснарският леген — шлем, а шлемът — бръснарски леген. „За дон Кихот — уточнява Кастро — един и същи предмет може да изглежда различно, въпреки че най-често той възприема един аспект на нещата, а ние, заедно с останалите персонажи, някой друг.“ Ясно казва това на Санчо и самият рицар: „Предметът, който според теб е бръснарски леген, е за мене шлемът на Мамбрино, а за трети човек може да е съвсем друго нещо“. Как ще бъдат видени обектите зависи не толкова от гледната точка, колкото от този, който ги гледа. Както твърди Кастро, „светът не е плоско огледало, а призма“, вследствие на което възможностите за неговото възприемане са много. За това множество от перспективи, твърде съществено в донкихотовия свят, извънредно много допринася присъствието на Санчо, който допълва и обогатява както образа на рицаря, така и цялостното виждане за човека и действителността.

Различните перспективи предоставят и на Сервантес възможност да изгради своя разказ и да подбере подробностите в него както намери за добре. Още в първите изречения на романа той дава пълна свобода на творческата си воля — преструва се, че не знае точно или че му убягва фамилното име на идалгото от Ла Манча, кара дон Кихот и Санчо сами да коментират битието си на известни литературни герои, намесва и своята личност в разказа, въвежда още един автор — Сиде Амете Бененхели — с твърдението, че той бил написал романа, после го забравя, дори обсъжда продължението на Авелянеда... В резултат на всичко това у читателя се създава впечатлението, че Сервантес съчинява цялата история едва ли не пред очите му, с което въвлича и него в творческия процес.

Някои критици застъпват тезата, че с осмиването на идеалите на Испания от онази епоха „Дон Кихот“ е съдействал за бурния ѝ упадък. Байрон също определя романа като велика книга, която е убила един велик народ. Неизброимо повече са обаче онези, които подчертават, че „Дон Кихот“ е насочен единствено срещу рицарските романи и техния измислен героизъм, а не срещу рицарството и героизма, какъвто Сервантес проявява в Лепанто. Към тази позиция се присъединява и изтъкнатият учен Менендес Пелайо: „Творбата на Сервантес... — пише той — не е дошла да убие един идеал, а да го преобрази и възвеличи.“

Друг дискутиран в критическата литература въпрос е дали „Дон Кихот“ е ренесансово или бароково произведение. Дълбочината и сложността, които го характеризират, се основават до голяма степен на обстоятелството, че писателят живее на границата на два века — XVI и XVII, много различни по дух и отношение към човека и света. Съмненията и разочарованието, които завладяват рицаря и накрая убиват илюзиите му, играта на автора с различните, често изплъзващи се перспективи на реалността, съзнанието му за нейния двойствен характер, както и подчертаният вкус към използването на контраста и светлосянката, показват, че и писателят, и творбата са повлияни от епохата на барока. Но веднага трябва да изтъкнем, че болезненият опит на героя, както и горчивините, които причинява на писателя тъжната картина на неговия и на съвременниците му живот, не

пораждат отрицателни мисли и отношение, не разколебават вярата му в хуманистичните идеи, не сломяват оптимизма му. Финалът на гениалния роман, представящ пълното „кихотизиране“ на Санчо, е неоспоримо свидетелство за тържеството на тези идеи.

Със съзнание за сложността на творческата си задача Сервантес си служи с всички познати по негово време стилни похвати и повествователни техники, демонстрирайки отлични познания за техните възможности и ефикасност. Но той не само си служи с тях, той ги усъвършенства и резултатът е една нова романова формула.

В „Дон Кихот“ от 1605 г., описващ първите две приключения на героя, многобройните и разнообразни по характер епизоди са нанизани в по-голямата си част по схемата на рицарските романи. Плащайки дан на литературната мода на времето, Сервантес вмъква в сюжетната основа — странстванията на рицаря и оръженосеца — речи, разкази и новели, които са или независими, или са съвсем слабо свързани с основната линия. Сякаш за да покаже, че може всичко, писателят включва разкази и новели, чрез които представя всички видове романи от онова време — пасторален, сантиментален, приключенски, пикареска... Осъзнал навярно, че те донякъде накърняват органичното единство на творбата, Сервантес оправдава използването им с желанието да поднесе на публиката едно разнообразно четиво, но истината може би се крие в това, че той все още опипва терена с не съвсем сигурна ръка.

Продължението на романа от 1615 г., в което славната двойка е излязла на трети поход, е много по-успешно замислено и изградено. В първата част приключенията на рицаря са по-скоро случайни, във втората те са планирани предварително. Единствената странична новела е майсторски втъкана в сюжетната канава, което също допринася за по-строгото композиционно единство. Ако първата част завладява читателя предимно с живостта и впечатлението за импровизация, втората ясно показва, че Сервантес е придобил много по-голяма увереност не само в техниката на писане, но и в обрисуването на характерите и тяхното развитие. Разказът е изпълнен с вълнуващи моменти и тънко уловени нюанси, главно от

психологическо естество. Комичният ефект тук не е потърсен в карикатурата и гротескното, а се постига с по-изтънчени средства.

Организацията на повествователния материал се основава на линейния разказ, следващ хронологично, без съществени отклонения, стъпките на двамата герои. Използваната кръгова композиция, характерна за рицарските романи, не само спомага за засилване на пародийния ефект, но и успешно се връзва с трактовката на темата за лудостта. В първата част на романа душевното разстройство на рицаря е силно изявено, в продължението обаче се наблюдава прогресивно отстъпление на лудостта пред все по-проясняващия се разум. Ако към края на тази част дон Кихот все още продължава да се държи като рицар и да тълкува налудничаво своите неуспехи, то е само защото не желае да загуби донкихотската си идентичност.

Пародията, важен похват в творчеството на Сервантес, се оказва за него най-сигурното средство за постигане на целта, която си е поставил с „Дон Кихот“. Пред възможността да използва остра критика или дори сарказъм, писателят предпочита да осмива и иронизира, тъй като по този начин по-ефикасно може да предизвика у читателите отвращение от безсмислените рицарски романи.

Пародията, която има различни аспекти в романа, се проявява главно в това, че всичко необикновено, благородно, героично, случващо се в книгите за рицари, в Сервантесовата творба е заменено от делничното, прозаичното. Конкретното време и конкретното пространство, в които живее дон Кихот, са в пълно несъответствие с митическата отдалеченост на времето и пространството, обитавани от „книжните“ рицари. Едно бегло сравнение между външността, аристократичната среда и небивалите подвизи на великия Амадис Галски и физиката, трудното съществуване и постоянните провали на рицаря от Ла Манча показват как чрез пародията писателят е съумял да осъществи блестящо първоначалната си идея. Противопоставянето на спокойното ежедневие на селския идалго на бурното битие на безумния рицар, както и пълното разминаване между неговите начинания и техния резултат са други следствия от използването на този похват. „Определящото начало в романа — пише и Х. Касалдуеро — е контрастът между природата, заниманията и социалната среда на един идалго от Ла Манча и «най-странната мисъл», която е могла да му хрумне — да стане странстващ рицар, да иска да възкреси

Средновековието. Един от начините да бъде показан този контраст е пародията...”

Иронично-пародийното намерение на автора се изразява и чрез вмъкването в най-напрегнатия момент на основното действие на дълги абстрактни разсъждения, както и чрез употребата на цветисти изрази и сравнения от народния говор в изискана обстановка. Подражанието на испанския език на XIII и XIV век с цел речта на дон Кихот да звучи архаично също подсилва ефекта на езиковата пародия.

В хумора, който блика непрестанно от романа, често се съдържа много ирония. Предпочитан прицел на този съпътстващ пародията похват са двете основни теми на рицарската литература: приключението и любовта. От срещата с търговците нататък почти всички битки на дон Кихот са пресъздадени иронично, като това най-ясно проличава в сцената на сражението, с което Самсон Караско се опитва да сложи край на рицарските безумия на своя съсед. В самата основа на отношението на дон Кихот към Дулсинея също е вложена много ирония. Това е така, защото любовта му към нея не е израз на вътрешен емоционален порив, а е наложена от изискването всеки истински рицар — а дон Кихот се смята за такъв — да има своя дама на сърцето.

Важна особеност на романа е, че в него диалогът доминира над авторския разказ. Като слага много от своите най-значими мисли и разсъждения в устата на героите, Сервантес постига много по-голяма сила на внушение.

От разговорите на дон Кихот и Санчо Панса става ясно, че освен по външен вид, поведение и светоглед, те са противопоставени един на друг и по начина си на изразяване. Всеки от тях говори на език, присъщ на неговото образование и на средата, от която е произлязъл, дори на диалекта му. Дон Кихот си служи главно с остарелия език на рицарите, но като човек начетен употребява и надути фрази и сравнения, заимствани от романи и от други писания, както и сентенции, алегии..., а в речите си великолепно подражава на ораторския стил. Санчо от своя страна използва разговорния език на селяните си. Речта му е пълна с народни мъдрости, но и с намеци, недомълвки, диалектизми, а пословиците и поговорките, които сипе

често съвсем неуместно, дразнят, дори ядосват събеседника му, предизвиквайки понякога истинска словесна война между двамата. Заслужава да отбележим, че използваният от Санчо социален диалект вероятно се е оказал една от най-трудните за писателя творчески задачи, понеже той не е един и същ през цялото време, а непрекъснато се изменя и развива.

От казаното е ясно, че в началото общуването между двамата е силно затруднено — Санчо не проумява почти нищо от екзалтираните разкази и обяснения на дон Кихот за рицарските обичаи и подвизи, докато простата реч на слугата е леснодостъпна за господаря, но той се показва непримирим по отношение на грешките в нея. Постепенно обаче двамата започват не само да се слушат, но и да се разбират и да приемат с уважение думите на другия.

Чрез диалогичната структура, превърнала се в характерна особеност на по-късната романова традиция, и чрез различната реч, която звучи в романа, Сервантес постига непознат дотогава полифоничен ефект. С основание Антонио Мачадо ще го нарече „гигант на диалогичния стил“.

Както стилът, така и езикът на произведението отговарят напълно на ренесансовата норма за естественост и простота и са чужди на всякаква маниерност. Изкуствено усложнените и високопарни фрази, които дон Кихот използва, са употребени единствено с цел да осмеем стила на рицарските романи. Богат и експресивен, езикът на романа е друго голямо постижение на неговия автор.

С картината на живота, пресъздаден в цялата му дълбочина и сложност и възприеман от различни гледни точки, с героите, ярки и богати не само по характер, поведение и душевност, но и по извършващите се в тях изменения, а така също със синтеза на предходната литературна традиция и с новостите, които въвежда в повествователните техники и стилни похвати, „Дон Кихот“ е уникална творба без аналог в литературата от онова време. Тази творба е не само връх в еволюцията на ренесансовия хуманизъм, но и създава идейно-естетическа традиция, която я проектира в бъдещето. Същевременно тя блестящо показва как едно произведение, което възпроизвежда

конкретна национално-историческа ситуация, може да се превърне в общочовешко достояние с непреходно значение. Това е така главно защото, изучавайки живота на своите персонажи, писателят изследва живота на всички хора и търси истинския му вътрешен смисъл. Като се рови в дълбинните кътчета на човешката душа, той успява да открие най-съкровениите стимули на човешкото поведение. „Дон Кихот“ е, както казва Рамон де Гарсиасол, епопеята на човека на Испания, но така също и на Човека с главна буква и без фамилно име...”

С неизчерпаемото богатство на своя дух Сервантесовият дон Кихот — герой нов, дотогава непознат в литературата и фолклора — се е превърнал във вечен образ, в мит, а книгата, която му е дала живот, полага началото на новия европейски роман.

„Само за мен ли се роди дон Кихот?...“ — се пита Сервантес. Не, не се е родил само за Сервантес, а и за всички нас, за да ни помага да бъдем човеци, макар и с малка буква...

Мариана Димитрова

[1] Гробът на Сервантес е открит през 2015 г. при археологически разкопки в криптата на манастир на ордена „Сантисима Тринидад“ („Пресвета Троица“) в Мадрид. Тленните останки на великия испански писател бяха тържествено препогребани с военни почести на 11 юни 2015 г. (повече от 399 години след смъртта му) и бе поставен тцнадгробен паметник. — Бел. NomaD. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.